

მეტყველება

საქართველოს ტყეების წარსული, აწმყო და მომავალი

ემზარ გორდაძე

emzari.gordadze@atsu.edu.ge

ცირა ჟორჯოლიანი

აპაჰი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

ტყის რესურსების მნიშვნელობა შეუფასებელია დედამიწაზე, იგი დღეს ბიოსფეროს ყველაზე უფრო პროდუქტიული ეკოსისტემაა. საქართველოს ტერიტორიის თითქმის 40% ტყითაა დაფარული. საქართველოს ტყეები უძველესი დროიდანვე დიდი მრავალფეროვნებითა და სიუხვით ხასითდებოდა. საუკუნეების მანძილზე ადამიანების დამოკიდებულება ტყის მიმართ იცვლებოდა, ტყის მეპატრონეთა ნება-სურვილის მიხედვით. ადგილი ჰქონდა ტყეების შეუჩერებელ გაჩეხვას, ტერიტორიის გარეთ გაყიდვას, გაჩუქებასა და ისეთ ფაქტებს, რამაც საქართველოს ტყეების შენარჩუნებას საკმაოდ დიდი საფრთხე შეუქმნა. დღესაც ტყეების გაჩეხვამ, სტიქიურმა ბუნებრივმა მოვლენებმა, ტყის ხანძრებმა საფრთხე შეუქმნა ამ რესურსის გამოყენებას, რაც ეკოლოგიური და ეკონომიკური კატასტროფის წინაშე აყენებს ქვეყანას.

საკვანძო სიტყვები: ამორჩევითი ჭრა, წვერხმელი, კორომები, მეჩხერი, კოლხეთი, პონტო, ბზა, ურთხელი, მერქანი, ბიომრავალფეროვნება.

ტყე ბიოსფეროს ერთ-ერთი ყველაზე პროდუქტიული ეკოსისტემაა, რომლის ფართობი მსოფლიოში ყოველწლიურად 25 მილიონი ჰექტარით მცირდება, რაც ბიომრავალფეროვნებისა და მისი რესურსების მდგრად განვითარებას საფრთხეს უქმნის. ტყეს უდიდესი როლი აქვს ეკონომიკაში, მიკროკლიმატის გაუმჯობესებაში, ნიადაგის დაცვაში, რეკრეაციაში, მას აქვს წყალმარეგულირებელი, ესთეტიკური, კურორტოლოგიური, სანიტარულ-ჰიგიენური და სხვა მრავალი თვისება. არ არსებობს სახალხო მეურნეობის არც ერთი დარგი, სადაც მცენარეული ნაწარმი არ გამოიყენებოდეს.

საქართველო ფლორისტული თვალსაზრისით ზომიერი კლიმატის ქვეყნებს შორის ერთ-ერთი უმდიდრესია. ფლორის 21% აქ ენდემურია. საქართველოს ბიომეზობიდან აღსანიშნავია: ჭალის ტყეები, არიდული მეჩხერი ტყეები, მაღალმთის ტყეები, ფართოფოთლოვანი, წიწვოვანი და შერეული ტყის ბიომები. დღეს საქართველოში ტყითაა დაფარული ტერიტორიის 39,9%, საქართველოს ტყეების 97% ბუნებრივია, მათი დიდი ნაწილი 98% მთის ტყეებია. საქართველოს ტყეების უმრავლესობა I კატეგორიის ტყეებს

მიეკუთვნება. ტყის ეკოსისტემები ქვეყნის თითქმის ყველა რეგიონშია, გამონაკლისია მხოლოდ ჯავახეთის პლატო, ხევისა და თუშეთის რეგიონები, სადაც ტყეს ძალიან მცირე ტერიტორია უჭირავს (გიგაური 2000). საქართველოში მიუხედავად საუკუნეების გამწავლობაში ტყეების უკანონოდ ჭრისა და მიტაცებისა ჯერ კიდევ შემორჩენელია ხელუხლებელი ტყის კორომები, რომლებსაც უდიდესი საკონსერვაციო მნიშვნელობა აქვთ.

ქართველი ხალხის ცხოვრება უძველესი დროიდან ტყესთან იყო დაკავშირებული, რამაც წარმოშვა ტყეებისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულება. ხეთა მსახურება საქართველოს ყველა კუთხეში არის შემორჩენილი. უფრო მეტად მუხის მიმართ თავყვანისცემა იყო გავრცელებული (ლამბერტი 1968).

ხეცურებსა და ფშავებს სწამდათ, რომ არსებობდა განსაკუთრებული „მუხის ანგელოზი“ (მაკალათია 1968). მთაში ბევრგან არის შემონახული ხეთა მსახურების ნიშნები. განსაკუთრებული მოწიწებით ეპყრობიან ხატის ტყეებს. სამეგრელოში ხეთა თავყვანისცემის საუკეთესო მაგალითია ტოპონიმი – „ჭყონდიდი“, რაც დიდ მუხას ნიშნავს და უეჭველია ხის მსახურების სალოცავ ადგილს წარმოადგენდა. დიდი ლიახვის ხეობაში არის ტოპონიმები: „ხატიმიწა“, „ბეგიმუხები“, „ხატივენახი“, რაც მიუთითებს მათ წმინდა ადგილებად გამოცხადებას და დაცვას. აქ, ეკლესიების გარდა, საუკუნოვანი „წმინდა“ ხეები დგანან (ჟორჟოლიანი და გორდაძე 2010).

ჩვენი ქვეყნის ტყეებისა და სატყეო მეურნეობის შესახებ საყურადღებო ცნობებს იძლევიან უცხოელი მწერლები, მეცნიერები და მოგზაურები.

ისტორიკოსმა **ჰეროდოტემ** (ძვ. წ. 484-425 წ.წ.) თავის თხზულებაში „ისტორიამოგვცა ზოგიერთი ცნობა, რომელიც ადასტურებს საქართველოს ტერიტორიაზე მდიდარი ტყეების არსებობას. ის აღნიშნავს, რომ „მოსახლეები ცხოვრობენ წყლისა და ტყის პირას, რომ მათი საბრძოლო იარაღები (მუხარადები, ფარები, მოკლე შუბები) ხისგან ჰქონდათ დამზადებული. „კავკასიონის მთებში ბევრი ტომი ცხოვრობს, ისინი იკვებებიან ტყის გარეული მცენარეებით, ხეების ფოთლებს ნაყავენ, წყალს ურევვენ და ამგვარი საღებავებით ხატავენ ტანსაცმელს“ (ჰეროდოტე. 1957).

მედიცინის ფუძემდებელი **ჰიპოკრატე** (ძვ.წ. 460-356 წ.წ.) ტრაქტატში „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“ საკმაოდ დაწვრილებით აღწერს კოლხეთს და მრავალ საყურადღებო ცნობასთან ერთად ტყეებსაც ასახელებს „ეს ქვეყანა ჭაობიანი, თბილი, წყლიანი და ტყიანი“ (ჟორჟოლიანი და გორდაძე 2010).

სტრაბონი (ძვ. წ. 64 – ახალი წ. აღ. 24 წლებში) „გეოგრაფიაში“ აღნიშნავს, რომ კოლხეთი შესანიშნავია თავისი ტყეების ნაყოფებით, ყველაფერია, რაც კი სჭირდება გემთმშენებლობას, აქ ამზადებენ დიდძალ ხე-ტყეს და აცურებენ მდინარეებით. ასევე საინტერესოა სტრაბონის დროინდელი რომაელი

ე. გორდაძე, ც. ჟორჯოლიანი

არქიტექტორის ვტრიუვიუსის ცნობები „კოლხები პონტოს მხარეში ტყის სიუხვის გამო აგებდნენ ხის სახლებსა და კოშკებს“ (ჟორჯოლიანი და გორდაძე 2010).

ფლავიუს არინიუს (ჩვ. წ. აღრიცხვით 131წ.) თხზულებაში „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“ ნახსენები აქვს ხის კოშკები (ჟორჯოლიანი და გორდაძე 2010).

ტყეს ქართველი ხალხისათვის თავდაცვითი მნიშვნელობა ჰქონდა. მტერზე თავდასხმა ტყიდან ხდებოდა და დამარცხების შემთხვევაში ტყეს აფარებდნენ თავს და სამალავებიდან განაგრძობდნენ ბრძოლას. ტყეების მოვლა კარგად მოფიქრებული, გააზრებული ღონისძიებებით ხდებოდა. პირველ რიგში ეს ეხება ტყეებით სარგებლობის რეგულირებას. ასეთი მნიშვნელოვანი მასივების სახელმწიფოს კუთვნილებას წარმოადგენდა დამისი მუდმივი მფარველობის ქვეშ იყო. ძველად არ არსებობდა ტყეების მერქნის უნებართვო ჭრისაგან დაცვის საჭიროება. მაგრამ მაინც აუცილებელი იყო ტყეებისათვის გარკვეული პიროვნებების მიჩენა, რომლებსაც დაევალებოდა ისეთი წესრიგის დაცვის უზრუნველყოფა, რომლებიც იმ დროისათვის უკვე იყო ჩამოყალიბებული (ტყეში საქონლის ძოვების რეგულირება, თიბვისადმი ყურადღება და სხვა). ამ დროს საქართველოში იყვნენ ტყის მცველები, რომელთაც თავიანთი უფროსებიც ჰყავდათ. მათ „ტყისმცველთაგანნი“ ეწოდებოდათ. როგორც ცნობებიდან ჩანს, საქართველოში უკვე XI საუკუნიდან არა თუ ცალკე მოხელე, არამედ მთელი სამოხელეო აპარატი ემსახურებოდა ტყის დაცვას. ტყის მცველთაგანთა საქართველოს თითოეულ კუთხეს ჰყოლია, ან განთქმულ სანადირო ტყეებს თავისი ჰყოლია.

საქართველოს სახელმწიფოსათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა საზღვრებზე არსებულ ტყეებს, რომლებიც თავდაცვის „ფოსტორტებს“ წარმოადგენდნენ. ტყის ასეთ მასივებს, როგორც იყო მაგ. დასავლეთ საქართველოში აფხაზეთის ტყეები, აჯამეთის ტყის მასივი და სხვა საკუთარი ტყის მცველები ჰყავდა. ტყის მცველების მოვალეობა იყო ტყის დაცვა და ნადირობის ხელის შეწყობა.

ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ტყის მცველები ბაზიერთაგან განსხვავებული არის მოხსენიებული. ტყის მცველები, რა თქმა უნდა, შრომის გასამრჯელოს იღებდნენ (ბატონიშვილი 1973). „ხელმწიფის კარის გარიგების მიხედვით“, ისინი წელიწადში ერთხელ იკრიბებოდნენ მეფის კარზე. ეს შეკრება ითვალისწინებდა პირველ რიგში ანგარიშის ჩაბარებას მათთვის მინდობილ ტყეებში არსებული მდგომარეობის შესახებ. სათანადო ინსტრუქტაჟის მიღებას საქმის უკეთ წარმოებისათვის. ყოველ მონაწილეს ეძლეოდა სამ-სამი თეთრი ფულად და ექვსი ტყავი.

საქართველოში ტყისა და ბუნებრივი სიმდიდრეების დაცვის შესახებ კანონმდებლობები მოცემული იყო ქართული სამართლის ძეგლებში,

როგორებიცაა: „ხელმწიფის კარის გარიგება“, „დასტურლამალი“, „ბექასა და აბულას სამართალი“, **იოანე ბაგრატიონის** „სჯულდება“ და სხვა. აკადემიკოს **გულისაშვილის** მონაცემებით, რომელიც იტორიულ წყაროებს ეყრდნობა, საქართველოში XIII საუკუნეში ჩამოყალიბებული ყოფილა მიზნობრივი მეურნეობა, სადაც გამოყოფილი იყო: „ნაბელი“, „ნაკაფი“, „სასარე“, „საჯალჯე“ და სხვა სახის ტყეები. ამასვე ადასტურებს ივ. ჯავახიშვილი თავის „საქართველოს ეკონომიურ ისტორიაში“ (გიგაური 2000).

საქართველოში ძლიერი ქარებისაგან ვენახის დაცვის მიზნით მრავალ ადგილას აშენებდნენ ტყის დაცვით ზოლებს (3-დან 5 საჯენამდე და მეტრი სიგანის). საქარე ზოლში დასავლეთ საქართველოში საუკეთესო ჯიშებს იყენებდნენ: იფანი, თხმელა, თუთა, ძელქვა. ქარსაცავ ზოლებში ხეების ჭრა სასტიკად იყო აკრძალული (შარდენი 1975).

ვახუშტი ბაგრატიონი თავის წიგნში „აღწერა სამეფო საქართველოსა“ მოხსენებული აქვს: „სასაზღვრე“, „სათემო“, „საგვარეულო“, „მდინარეთა სათავეების“, ტყეების არსებობა. „მდინარეთა სათავეებისა“ და „წყაროთა“ ტყეების არსებობა მიუთითებს იმაზე, რომ ქართველმა ხალხმა ტყეების სხვა მნიშვნელობასთან ერთად იცოდა მათი ეროზიული და წყალდაცვითი მნიშვნელობაც (ბატონიშვილი 1973).

XVII საუკუნეში ფართოდ მოიკიდა ფეხი ტყეების გაჩეხვამ და ხე-ტყით ვაჭრობამ შავი ზღვის სანაპირო ზოლში. ადგილობრივი მოსახლეობა ძვირფასმერქნიან ჯიშებს მაგ. ბზას, უთხოვარს, მუხას, წაბლსა და სხვ. ძალზე იაფად ყიდდნენ. ხშირად მარილზეც კი ცვლიდნენ, რომელიც თურქთა გემებს შემოჰქონდათ ყირიმიდან. ლამბერტი აღნიშნავს: „ბზის ხეებით სავსეა მთელი ზღვისპირეთი და ზოგი ქვიანი მთა. უფრო იზრდება ეს ხე მომიჯნავე აფხაზეთში. მოჭრილი ხეები მიაქვთ ზღვის პირას და იქ სცვლიან მარილზე, რომელიც მოაქვს თურქთა გემებს... გემები უკან რომ ბრუნდებიან იყიდნიან აფხაზეთში შვიდ თუ რვა ათას ბზის ხეს, რომელსაც მერე გაჰყიდნიან კონსტანტინეპოლში თითო სკუდოთ ერთ ხეს (ლამბერტი 1968).

XVIII-XIX საუკუნეებში საქართველოს ადგილ მამულებსა და ყმა გლეხებს ფლობდნენ საზღვარგარეთ არსებული ქართული მართლმადიდებლური მონასტრები. ქართველმა მეფეებმა აღნიშნული მამულები ჯერ კიდევ ძველი დროიდან უბოძეს საბერძნეთსა და სირია-პალესტინაში არსებულ ქართულ მონასტრებს. დროთა განმავლობაში თითქმის ყველა ამ მონასტრებს და ადგილ მამულებს დაუეფლნენ ბერძენი ბერები. მამულების მართვა-გამგეობისათვის იერუსალიმისა და კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოებიდან აქ იგზავნებოდნენ მათი რწმუნებული არქიმანდიტები. მათ გამგებლობაში მარტო ქუთაისის გუბერნიის 6 მაზრაში (შორაპნის, ქუთაისის, სენაკის, რაჭის, ზუგდიდისა და ოზურგეთის) ეკუთვნოდათ 1647 დესეტინა ტყე (კახიძე, 1921).

ე. გორდაძე, ც. ჟორჯოლიანი

XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან, როდესაც ამ მამულების ხაზინისათვის გადაცემის საკითხები აღძრა მთავრობამ, აღმოსავლეთის მართლმადიდებლური ეკლესიის მესვეურებმა კიდევ უფრო გააძლიერეს საქართველოში თავიანთი მამულების ექსპლოატაცია. დაიწყეს ტყეების გაჩეხვა და მიწების დარიგება გაყიდვა. მთავრობა სახელმწიფოს ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესების გათვალისწინებით ყველა ზომას ხმარობდა იმისათვის, რომ საზღვარგარეთის საეკლესიო-სამონასტრო მამულები და ტყე სახაზინო უწყების გამგებლობაში მიეღო. უცხოების სამონასტრო მამულების გაყიდვა გარიგებისა და ტყეების გაჩეხვა განადგურების თავიდან აცილების მიზნით 1875 წელს რუსეთის მთავრობამ აღნიშნული მამულები სახაზინო გამგებლობას გადასცა.

XIX საუკუნეში მსოფლიო ბაზართან საქართველოს დაახლოებამ გასაქანი მისცა სავაჭრო კაპიტალს. რუსეთის კაპიტალიზმი კავკასიას ითრევდა საქონლის მსოფლიო ბრუნვაში, ანიველირებდა მის ადგილობრივ თავისებურებებს, ძველებური პატრიარქული კარჩაკეტილობის ნაშთს, ჰქმნიდა ბაზარს თავისი ფაბრიკებისათვის. ყოველივე ამის გამო ბუნებისადმი მტაცებლური დამოკიდებულება კიდევ უფრო გაძლიერდა. აგროწესების დაუცველობის გამო ნიადაგი გამოიფიტა, ტყის გაკაფვა-განადგურება მკვეთრად გაფართოვდა.

XIX საუკუნის მთელს მანძილზე საქართველოს ტყეებში საექსპორტოდ იჭრებოდა ხის ძვირფასი ჯიშები. როგორც იყო ზზა, კაკალი, მუხა, წაბლი, ურთხელი, იფანი და სხვა. ძვირფასი მერქანი დაუმუშავებელი სახით დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ სამხრეთ რუსეთში, ევროპასა და აზიის ქვეყნებში.

1841 წელს სახელმწიფო საბჭოს წევრს სენატორ **ბარონ განს** გურიაში გავლის დროს უნახავს კაკლის ხის მორების დიდი რაოდენობა, დამზადებული კერძო პირების მიერ. რომლებიც განკუთვნილი იყო საზღვარგარეთ გასატანად. სენატორმა განმა ამ საკითხზე გაამახვილა მეფის მთავრობის ყურადღება და სათანადო მითითება მისცა თბილისის სამხედრო გუბერნატორს, რომ აეკრძალა ანალოგიური ფაქტები, რომელმაც 1841 წლის 17 ივნისს დაავალა გურიის მაზრის უფროსს მკაცრი კონტროლი დაეწესებინა კაკლის ტყეების დაცვაზე საზღვარგარეთ გატანისაგან. ამ განკარგულებას მოჰყვა მეორე ბრძანება მომავალში საზღვარგარეთ კაკლისა და მუხის ხეების გატანის აკრძალვის შესახებ.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების პირველსავე წლებიდან საქართველოს, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს ტყეებმა ახალი ადმინისტრაციის ყურადღება მიიპყრო. 1905 წელს აქაური ტყის ფართო ექსპლუატაციის საფუძველზე მთავარსარდალი **ციციანოვი** გემთსაშენი მასალის დამზადებას ითვალისწინებდა. 1805-1810 წწ. მეფე **სოლომონი** და

სამეგრელოს მთავარი **დადიანი** რუსეთის ხელისუფლებას გემთსაშენი ხე-ტყის დამზადებაში დახმარებას აღუთქვამდნენ (მუშკუდიანი 1982).

XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან რუსეთის ხელისუფლება მორების დასაცურებლად გამოსადეგი მდინარეების, პირველ რიგში მდინარე რიონის ვარგისიანობას იკვლევდა. მაშინდელ პირობებში ხე-ტყის გადაზიდვისა და ზღვით გადატანის სირთულეების მიუხედავად საქართველოს ტყეების მოჭრა-დამუშავებას და გადატანას ათასი ჯურის ვაჭარ შემსყიდველი და მრეწველი ეტანებოდა.

ამ დროს კერძო პირები ტყეებს პირწმინდად ჭრიდნენ. კერძო მფლობელის **ზეზემანის** მიერ ტყეები პირწმინდად მოიჭრა ტანას ხეობაში. პირწმინდად იჭრებოდა მუხის ხეები კერძო მფლობელის **ანანოვის** მიერ ქუთაისის მახლობლად. მარტო 1871 წელს დაახლოებით 2500 დესეტინა მუხის ტყის ექსპლუატაციას ეწეოდა ა. ს. ანანოვი. იგი ფოთი-თბილისის სარკინიგზო მაგისტრალს მუხის ძელებს, ფიცრებს და მორებს აწვდიდა. აგრეთვე, სამშენებლო მასალას კერძო პირებზე ყიდდა. ტყეში გაყვანილი 11 ვერსის სიგრძის რკინიგზით მთელი მასალა დაუბრკოლებლად გადმოჰქონდათ მთავარ ბაქანზე (მუშკუდიანი 1982).

თბილისის ირგვლივ 60 კილომეტრი რადიუსით პირწმინდად იჭრებოდა ტყეები. ასევე კერძო მფლობელის მიერ პირწმინდად იჭრებოდა ტყეები სოხუმისა და სხვა დასახლებული პუნქტების ირგვლივ. საგლეხო რეფორმასა და კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებასთან ერთად მემამულეებს თანდათან ეცლებოდათ მამულები და ვაჭარ-მევახშეთა ხელში გადადიოდა. საგლეხო რეფორმას მოჰყვა ადგილ-მამულების გამიჯვნა. ამ დროს, როგორც გაზეთი „დროება“ წერდა, ყველაზე მეტად ის სარგებლობდა, ვისაც „ტაციობა“ შეეძლო. „ქართლში და კახეთში ხშირად შეხვდებით თავადის ან აზნაურის გვარს, რომელნიც თითო აბაზადაც კი აძლევდნენ გლეხებს ბარათებს, საერო ტყე რამდენიც გინდათ გაკაფეთო“ (გაზ. დროება, 1980, N144).

ტყეების დაუზოგავ გაჩეხვას მოჰყვა ეროზია და სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების წალეკვა. ყოველივე ამის გამო მდგომარეობა ისე გართულდა მთავრობა იძულებული გახდა დაეცვა დარჩენილი ტყეები, ხოლო მოშიშვლებულ ფერდობებზე მათი ხელახალი აღდგენა დაეწყო.

რეფორმის შემდგომ ხანაში ტყის ფართობის აღრიცხვას ოფიციალური დაწესებულებები და დაინტერესებული კერძო პირები ახდენდნენ, მათი მონაცემები ერთმანეთს დიდად სცილდებოდა. შედარებით სწორად აღირიცხებოდა სახაზინო ტყეების ფართობი, მაშინ როცა კერძო პირთა კუთვნილი ტყეების ფართობი მეტად შეუსწავლელი იყო.

ამიერკავკასიის ტყეების არაჩვეულებივ მრავალფეროვნებაზე მიუთითებდა ცნობილი დენდროლოგი ი. მედვედევი, რომელიც აქ 360 სახის მერქნიან მცენარეს ითვლიდა, საიდანაც 150-ზე მეტს სამრეწველო

დანიშნულება ჰქონდა. მისივე მონაცემების მიხედვით ტყეების მდგომარეობის მხრივ ქუთაისის გუბერნია ყველაზე უკეთ ჩანდა. ამიერკავკასიის ხუთი გუბერნიიდან (თბილისის, ქუთაისის, ბაქოს, ერევნის, ელიზავეტოპოლის), სახაზინო გაუჩეხავი, მთლიანი მასივების ყველაზე მეტი 68% ქუთაისის გუბერნიაზე მოდიოდა. ეს იმით აიხსნება, რომ რეფორმის შემდგომ პერიოდში ადვილად მისაწვდომი საექსპლუატაციო ტყის ფართობი, ფაქტობრივად, ძალზე შემცირებული იყო. ამ დროს საქართველოში საომარი მოქმედებისას ჯარები ტყეებს ათასგვარი საჭიროებისათვის ჩეხავდნენ. აგრეთვე, საქართველოს მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ტყით თავისუფლად სარგებლობდა, **ვახტანგ მეფის** სამართალი, რომლის 169-ე მუხლით წყალი, ტყე და ბალახი არავის ეკრძალება და ხელმწიფეს ეკუთვნის, მოძველდა და 1859 წლის დადგენილებით იგი რუსეთის იმპერიის საერთო კანონებით შეიცვალა, რომელთა მიხედვით, მემამულეთა ხელუხლებელ საკუთრებად გამოცხადდა. XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან რკინიგზის გაყვანასთან დაკავშირებით ტყის მასალაზე მოთხოვნილება კიდევ უფრო გაიზარდა. სახაზინო უწყებამ დროთა განმავლობაში იმ ტყის ფართობები, რომლითაც შეეძლოთ გლეხებს უფასოდ ესარგებლათ შეამცირა. ტყით სარგებლობა შესაძლო არაპირდაპირი გადასახადებით იბეგრებოდა. შეიზღუდა მოჭრის დრო, რაოდენობა, დაწესდა გადასახადი თითოეულ ხეზე, აგრეთვე, ტყის დანაგვიანებაზე (ჟორჯოლიანი 2013).

სახაზინო უწყება ამ პერიოდში ტყეების დაცვის ხაზს ატარებდა მათ აღწერა გამოკვლევებამდე და საზღვრების დადგენამდე ტყის ფართო მასშტაბით საექსპლუატაციოდ გადაცემას ზღუდავდა. მაგრამ იგი მხოლოდ იმ ტყეების დაცვით იფარგლებოდა, საიდანაც სახაზინო გლეხები სარგებლობდნენ. იგი კრძალავდა არასწორ ჭრას, სახაზინო ტყეების უზნების თვითნებურად მიტაცებას. 70-იანი წლების ბოლოს, როდესაც ხაზინის ხელში ტყის ფართობი აღმოჩნდა, დაიწყეს სატყეოების რეორგანიზაცია, შეიქმნა ტყის მომწყობი „პარტიები“. განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ისეთ ნაკვეთებს, საიდანაც ახლომახლო სოფლის მცხოვრებელნი ტყეებით უფასოდ სარგებლობდნენ.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან კიდევ უფრო გაძლიერდა მემამულეთა გასაყიდი ტყეების აღწერის და გეგმების შედგენა. მათ შესახებ ცნობები უკვე პრესაში ქვეყნდებოდა. ამ დროისათვის გასაყიდად გამოცხადდა გრ. **შერვაშიძის** 300 დესეტინა ტყე, სოხუმთან ახლოს გენერალ **კრაფჩეკოს** ტყე, ბიჭვინთის ახლოს ფურმანის ტყე, ფოთის ახლოს თავად გურიელისა და სხვათა ტყეები. ქუთაისის გუბერნიის ახალსენაკის მაზრაში აზნაურებმა **გეგელიებმა** „კვიბის“ სატყეო უბანი 2400 დესეტინა იჯარით მისცეს სომეხ ვაჭრებს. ამ დროს ზღვისპირა რაიონებში დაარსდა უცხოური სააქციო საზოგადოებები ბელგიის „ვალტერი და გურიელი“. ამ პერიოდში

საქართველოში ათასი ჯურის ვაჭარ მრეწველი იმენდა ტყეებს. მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი კი იჯარით გაიცემოდა. მაგალითად, 1885 წელს საფრანგეთის „ტყეების ექსპლუატაციის საფრანგეთის გაერთიანება“ და „ბარონი დე კოტეჟი“, საფრანგეთისავე „ბარონი გოტიე და პერიკე“ და სხვა. ისინი განაგებდნენ სამრეწველო საწარმოების განვითარებას, რომლებიც ტყის ექსპლუატაციას ეწეოდნენ. აქედან მარსელში და სხვაგან გასაგზავნად მზადდებოდა ფოთლოვანი ხე-ტყის მასალა: მუხის და იფნის ძელები, პარკეტი, საკასრე ტკეჩები და სხვა (ჟორჟოლიანი 2013).

1886 წელს გაზეთი „ივერია“ (#102-103) წერდა: „ტყე მთლიანად მებატონეებს აკუთვნეს, კერძო ტყეები გამიჯნულნი არ არიან, ერთიდაიგივე ტყე რამოდენიმე პირს ეკუთვნის“ საიდანაც ბუნებრივია თვითოეული მეტი სარგებელის მიღებას ცდილობს.

1894 წელს, როდესაც გურიაში ზემო სურების ტყე ხაზინასა და აზნაურებს შორის სადაო გახდა, ატეხილმა დავამ დააფრთხო ქვემო სურებლები, ტყე ხაზინამ არ წაგვართვასო და ერთიანად გაჩეხეს. ტყეების თაობაზე ასეთი დავისას დიდი ნაწილი განადგურდა.

ქალაქ ბათუმის ნავთობის საექსპორტო საწარმოთა დიდმა მოთხოვნილებამ წიწვოვანი მცენარეთა მასალაზე, რისგანაც ამზადდებდნენ კასრებს ექსპორტირებისათვის, განსაკუთრებით დააჩქარა მთიანი ზონის წიწვიანი ტყეების ექსპლუატაცია. XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან კერძო ტყეების გაძლიერებული ექსპლუატაციის დროს ხშირად სახაზინო ტყეებიც იჩეხებოდა. განსაკუთრებით ზონის ტყეები, რადგან საზღვარგარეთის ბაზარზე მათზე დიდი მოთხოვნილების გამო ზოგჯერ მტაცებლური განადგურების საგნად იქცა.

XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან ხე-ტყის მასალაზე მოთხოვნილების სწრაფმა ზრდამ დღის წესრიგში დააყენა სახაზინო ტყეების ექსპლუატაციის საკითხი. რადგან რუსეთის ხელისუფლება შეეცადა საქართველოს ტყეებში გემთმშენებლობისა და საომარი იარაღის დამზადებისათვის ძვირფასი ჯიშების (კაკალი, მუხა, რცხილა, იფანი, წიფელი) ხის მასალა დაემზადებინათ, მემამულეთა ტყეებში კი ეს მცენარეები უკვე გაკაფული იყო.

ტყიბულის საბადო აღმოაჩინა ქუთაისელმა თერმმა **სიმონ საყვარელიძემ**. მაგრამ მეფის ნაცვლის სპეციალისტები უკვე ფლობდნენ ინფორმაციას საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრეების შესახებ, რათა იგი რუსეთის სასარგებლოდ გამოეყენებინათ. ტყიბულის საბადოების ათვისებას მოჰყვა ახლომახლო ტყეების გაჩეხვა. ხის მასალა საჭირო იყო მაღაროს გასამაგრებლად (კეცხოველი 1960).

1885 წელს ბიჭვინთის ფიჭვით დაფარული გაჩეხვას ჯერ კიდევ გადარჩენილი ფართობი გადაეცა ახალი ათონის ტაძარს და მასვე დაევალა მისი დაცვა. გადაწყდა, რომ ბიჭვინთის ფიჭვის დარჩენილი მასივი

ხელუხლებელი ყოფილიყო. დაშვებული იყო მხოლოდ ძირნაყარი ტყით სარგებლობა, ისიც მხოლოდ ტაძრის თანამშრომლებისათვის.

1888 წლის 4 აპრილს „კანონი ტყის დაცვის შესახებ“ კავკასიას არ შეეხებია. საქართველოში მოქმედებდა ტყის დაცვის კომიტეტი, რომელსაც ნიადაგისა და კლიმატის დაცვისათვის საჭირო ტყეებზე უნდა ეზრუნა, მაგრამ ამ კომიტეტს მნიშვნელოვანი პრაქტიკული ნაბიჯი არ გადაუდგამს, რის გამოც ტყის დაცვის ელემენტარული წესები ფაქტიურად არ ტარდებოდა. მაგ. სბროიარკავის საწარმოს მიერ, ტყის გამანადგურებელი ჭრის შედეგად ლენტეხის ტყის ფერდობები გაშიშვლდა, რამაც ეროზიული მოვლენები, ნათესებისა და გზების ნგრევა-მოსპობა გამოიწვია.

1891 წელს ჩამოყალიბდა თბილისის ტყე-კულტურის სატყეო, რომლის ამოცანას ჩამორეცხილ ფერდობზე ტყის საფარის აღდგენის მეთოდების შემუშავება წარმოადგენდა.

1894 წლის მარტში შეიქმნა მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა სამინისტრო, რომელმაც მიიღო ღონისძიებები ტყეების უკეთ შესწავლის, მოწყობისა და გამოყენების შესახებ. ეს საკითხი იმიტომ დაისვა, რომ მემემულეთა ტყეების მტაცებლურმა გაკაფვამ ტყის საერთო მარაგი საგრძნობლად შეამცირა. 1893 წელს გამოვიდა „სახაზინო ტყეების მოწყობის ინსტრუქცია“. გაფართოვდა ტყის მომწყობთა ჯგუფების მუშაობა. უპირველესად, იმ ტყეებს აღწერდნენ, რომლებიც ტყის ძვირფას სახეებს შეიცავდა.

1914 წლის 23 მარტს მინისტრთა საბჭომ დაამტკიცა კანონი, რითაც მთელ ამიერკავკასიაში ტყის დაცვის კანონი სრულად უნდა გაგრძელებულიყო. დასავლეთ საქართველოში მისი განხორციელება ქუთაისის ტყის დაცვის კომიტეტს დაევალა.

ბუნებრივი რესურსების გამოვლენის, შესწავლისა და დაცვის საქმეში გარკვეულ მუშაობას ეწეოდა ბუნების მოყვარულთა საზოგადოებები. ამ მხრივ აღსანიშნავია ქუთაისის ბუნების მოყვარულთა საზოგადოების მუშაობა, რომელიც შეიქმნა 1910 წლის 15 მაისს. საზოგადოებას ჰქონდა თავისი წესდება, რომელიც რვა თავისა და 33 პარაგრაფისაგან შედგებოდა. საზოგადოების მიზანს შეადგენდა შეესწავლა და გამოეკვლია დასავლეთ კავკასიის (ქუთაისის გუბერნია, აჭარისა და აფხაზეთის ჩათვლით) ბუნება და ბუნებრივი რესურსები (Устав ...1910).

აღნიშუნლმა საზოგადოებამ გარკვეული როლი შეასრულა ბუნების შესწავლისა და დაცვის საქმეში. უფრო ადრე 1850 წელს დაარსდა „თბილისში რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიური განყოფილება“, ხოლო 1860 წელს შეიქმნა „კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოება“, რომლის ძირითად მიზანს შეადგენდა მავნე მწერებისა და მღრღნელების შესწავლა და მათთან ბრძოლის მეთოდების დამუშავება.

საქართველოს ბუნების დაცვაში გარდაქმნაში და შესწავლაში გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა ცალკეულ პიროვნებებს, რომლებიც დიდ მუშაობას ეწეოდნენ ამ მიმართულებით. ამ მხრივ, აღსანიშნავია პოლონელი მეცნიერის მლოკოსევიჩის მოღვაწეობა საქართველოში, რომელიც კავკასიის არმიაში იმყოფებოდა ოფიცრის ჩინით.

1853 წელს მლოკოვიჩის თაოსნობით ლაგოდეხში 10 ჰექტარ მიწის ფართობზე გაშენდა პოლკის ბაღი, რომელშიც დარგეს როგორც ადგილობრივი, ასევე შემოტანილი მერქნიანი მცენარეები.

1912 წელს ფლორის გამოჩენილი მკვლევარის პროფ. **კუზნეცოვის** მოხსენების საფუძველზე, რომელიც **მლოკოსევიჩთან** ერთად სწავლობდა ლაგოდეხის ბუნებას, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ინიციატივით ლაგოდეხისა და შრომის ხეობის 3500 ჰექტარი ფართობი სახელმწიფო ნაკრძალად გამოცხადდა. ეს იყო პირველი სახელმწიფო ნაკრძალი საქართველოში. მაგრამ მეფის მთავრობის უყურადღებობის გამო ლაგოდეხის ნაკრძალის ტერიტორია იჯარით დარჩა იმდროისათვის მდიდარ მონადირეს **დემიდოვ სან-დონატოს**, რომელიც 1917 წლამდე ამ ტერიტორიას სანადიროდ იყენებდა და ამავე დროს იცავდა კიდეც. სამოქალაქო ომის პერიოდში დემიდოვ სან-დონატომ ლაგოდეხი დატოვა, რითაც ისარგებლა მოსახლეობამ და აქ არსებული მკირფასი სახის მცენარეები და ცხოველები თითქმის გაანადგურა.

XVIII-XIX საუკუნეებში კავკასიის ფლორას სწავლობდა რუსი ბოტანიკოსები: პალასი, გიულდენშტედტი, ბიბერშტეინი, ადამი და სხვა, ქვეყნდებოდა მრავალი შრომა საქართველოს მცენარეულობაზე. XIX 1-ელ ნახევარში ლეღვთახევის ბარის ტერიტორიაზე ორგანიზებული იქნა ბოტანიკური ბაღი. მის შემდეგ კავკასიის ფლორის შესწავლამ ორგანიზებული ხასიათი მიიღო. XIX საუკუნის საქართველოს და კავკასიის ფლორას სწავლობდნენ რამოდენიმე ცენტრში: პეტერბურგში, თბილისში, იურიევსა (ტარტუ) და სხვა ქალაქებში.

ტყეების განადგურება აქტიურად გრძელდებოდა შემდგომ პერიოდებშიც. კერძოდ, ბოლო საუკუნის მანძილზე 600000 ჰექტარამდე ტყე განადგურდა. აკადემიკოს გ. გიგაურის მონაცემებით XIX საუკუნიდან XX საუკუნის 60-იან წლებამდე საქართველოს ტყეებში ე.წ. სამრეწველო-ამორჩევითი ჭრა ტარდებოდა, რომლის დროსაც უხეშად ირღვეოდა ჭრის დადგენილი წესები. ერთ ჰექტარზე ჩვეულებრივ, 200-300, ზოგჯერ 400-500 მ³ ხე-ტყე იჭრებოდა, რაც მნიშვნელოვნად აღემატება დადგენილ ნორმას. ამასთან იჭრებოდა მხოლოდ მაღალხარისხოვანი მერქნის მომცემი ხეები, ხოლო ძირზე საშემე წვერხმელი და მდარე ხარისხის ხეები რჩებოდა. ტყის ასეთი ჭრა დაშვებული იყო თითქმის ყველა ტყის მასივში, რასაც კორომების გამეჩხერება, მათი სტრუქტურის მოშლა და ტყის პროდუქტიულობის დაქვეითება მოჰყვებოდა.

ე. გორდაძე, ც. ჟორჯოლიანი

გ. გიგაურის მონაცემებით ძალზე გამეჩხერებული ტყეების საერთო ფართობი 356,7 ათას ჰექტარს, ანუ საქართველოს ტყეების 17,4%-ს შეადგენდა.

დღეს ტყით დაფარულია საქართველოს ტერიტორიის დაახლოებით 39,9% საქართველოს ტყეების 97% ბუნებრივია. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს როგორც წყალმარეგულირებელი, ნიადაგდამცავი, კლიმატმასტაბილიზირებელი და საკურორტო მნიშვნელობა. საქართველოში ჯერ კიდევ შემორჩენილია ხელუხლებელი ტყის კორომები, რომლებსაც გააჩნიათ უდიდესი კონსერვაციული ღირებულებები.

რა მდგომარეობაშია დღეს საქართველოს ტყეები. ტყის რესურსების მიხედვით საქართველო ერთ-ერთი მდიდარი ქვეყანაა.

ერთ სულ მოსახლეზე გაანგარიშებით 2008 წლის დასაწყისში საშუალოდ მოდიოდა 0,63 ჰა ტყე და 103 კუბ მეტრ მერქანი ამ მაჩვენებლით საქართველოს ერთ-ერთი პირველი ადგილი უკავია ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნების შორის.

2008 წლისათვის საქართველოს ტყის ფონდი შეადგენდა 2005,3 ათას ჰა-ს რომლისგანაც ტყით დაფარული იყო 2770,0 ათასი ჰა ტყიანობის მაჩვენებელი საქართველოში 92,2%-ის ტოლია, დანარჩენი 7,8% მოდის ტყის მასივებში არსებულ ტყის არმქონე ტერიტორიებზე. 2008 წლისათვის ტყით დაფარული ფართობი საქართველოს ტერიტორიის 39,0% -ს შეადგენდა

საქართველოს ტყეებში ყველაზე გავრცელებული სახეებია მაგარმერქნიანი ფოთლოვანი მცენარეები: წიფელი, მუხა, რცხილა, წაბლი და ა.შ.

საქართველოს ტყის მარაგი 2008 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით 451,7 მლნ მ³ შეადგენდა, რომელთაგან ახალგაზრდა ტყეებზე მოდიოდა 2,0% შუახნოვანებზე - 25,2% მომწიფებულზე 16,4% - მწიფეებზე - 56,4%.

1990-იანი წლებიდან საქართველოს ტყეების ექსპლოატაცია მიმდინარეობს ბარბაროსულად. კერძოდ, 1990 წელს. მოიჭრა 33449 ჰა- აღდგენა მოხდა 27771 ჰაზე. 2005 წ ტყე მოიჭრა - 57016 ჰაზე, აღდგენა მოხდა 74 ჰაზე, 2006 წლიდან ტყის აღდგენა აღარ ხდება. გაიზარდა ხე-ტყის უკანონოდ მოჭრის მაჩვენებელიც. 2001 წელს უკანონო ჭრა 42,3 ათასი კუბ მ-დან 2005 წლისათვის გაიზარდა 62,7 ათას კუბ მ-მდე, 2007 წელს - 97,7 ათას კუბ მ-მდე.

დამოუკიდებლობის საქართველოს შემდგომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლამ, მზარდმა სიღარიბემ, ენერგომატარებლების დეფიციტმა სერიოზული ზიანი მიაყენა ტყის ეკოსისტემას. ხე-ტყის იმპორტის შეწყვეტამ და პარალელურად ქვეყნიდან დაბალ ფასში ხე ტყის ექსპორტმა, საშუალო მერქნის მოპოვებამ და პარალელურად ქვეყნიდან დაბალ ფასში ხე-ტყის ექსპორტმა და სახელმწიფოს მხრიდან ამ საქმიანობის არაეფექტურმა კონტროლმა განაპირობა ტყის უსისტემო ჭრა, რაც საქართველოს ტყეების შემადგენლობასა და ხარისხის მნიშვნელოვან დეგრადაციაში აისახა. დღეისათვის ტყის ეკოსისტემის ძირითადი საფრხეა ტყით არამდგრადი,

სარგებლობა, მისი გამეფხერება დამეწყვრა, ტყის პარაზიტებისა და მათი პათოლოგიურ მდგმარეობაზე არასისტემური მონიტორინგი, ტყის ხანძრები, რომელსაც ბოლო 10 წლის განმავლობაში შეეწირა თითქმის 4 ათასი ჰა ტყე.

საქართველოს ტყეების რესურსის ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნებასა და მისი რესურსების მდგრადი გვნითარებას ემსახურება საქართველოს „ტყის კოდექსი“ (1999) კანონი „გარემოს დაცვის შესახებ“ (1996) კანონი, დაცული ტერიტორიების შესახებ“ (1996)

ტყის რესურსების შენარჩუნებასა და მისი რესურსების მდგრადი გვნითარებისათვის აუცილებელია განხორციელდეს შემდეგ ღონისძიებები:

-მაღალი საკონსერვაციო ღირებულების ტყეების დაცვა და მისი მაჩვენებლების გაუმჯობესება.

-ლიცენზიით უნდა იყოს დაცული იშვიათი, საფრთხის წინაშე მდგომი, ენდემური და რელიქტური სახეები.

-სისტემატურად განხორციელდეს ტყის მოვლის, მანვებელთა, დაავადებათა ტყის ხანძრებისაგან დაცვისა და ტყის აღდგენის ღონისძიებები.

-გაუმჯობესდეს ტყეების აღრიცხვისა და მონიტორინგის სისტემა.

ტყე აღდგენადი რესურსია, მაგრამ თუ მოხმარება აჭარბებს აღდგენის პროცესს, ჩვენი ქვეყანაც მომავალი თაობებისათვის ისეთივე მცირეტყიანი ან უტყეო გახდება, როგორებიცაა: იტალია, საბერძნეთი, ეგვიპტე, სირია, მესოპოტამია და სხვა, ადრე ტყეებით დაფარული, დღეს კი გაუდაბნოებული ქვეყნებია.

ლიტერატურა

ბატონიშვილი ვ. 1973. ქართლის ცხოვრება, IV, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი.

გიგაური გ. 2000. საქართველოს ტყის ბიომრავალფეროვნება. თბილისი.

კახიძე. 1921. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. წიგნი მეორე. თბილისი.

კეცხოველი ნიკო. 1960. საქართველოს მცენარეთა საფარი. თბილისი.

ლამბერტი, არქანჯელო. 1968. სამეგრელოს აღწერა. თბილისი.

მაკალათია, სერგი. 1968. ხეცსურეთი. მეორე გამოცემა. თბილისი.

მუშკუდიანი ქ. 1982. ხე-ტყის დამამუშავებელი მრეწველობა და სამრეწველო პროლეტარიატი რევოლუციამდელ დასავლეთ საქართველოში. თბილისი.

ჟორჟოლიანი ცირა და გორდაძე ემზარ. 2010. ბუნების დაცვა და ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენება. ქუთაისი: აწსუ გამომცემლობა.

ჟორჟოლიანი ცირა და გორდაძე ემზარ. 2013. კონსერვაციული ბიოლოგია და საქართველოს დაცული ტერიტორიები. ქუთაისი: აწსუ გამომცემლობა.

შარდენი, ჟან. 1975. მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). თბილისი: მეცნიერება.

ჰეროდოტე. 1957. ისტორია. თარგმნა თინათინ ყაუხჩიშვილმა, თბილისი.

Устав Кутаисского общества любителей естествознания. 1910. Кутаиси.

Forestry

The Past, Present and Future of Georgian Forests

Emzar Gordadze

emzari.gordadze@atsu.edu.ge

Tsira Zhorzholiani

Akaki Tsereteli State University

Kutaisi.Georgia

Forest resources are invaluable on earth. It is the most productive ecosystem of biosphere. Almost 40% of Georgian territory is covered with forests. Georgian forests have been characterized by abundance and variety since ancient times. The relationship between humans and forests changed throughout centuries, depending on will of forest owners. Nonstop deforestations took place, selling them outside of the country borders, gifting it and such facts, put maintenance of Georgian forests in danger. Even nowadays deforestation, natural disasters, forest fires have posed a threat to usage of this resource which puts country in ecological and economical danger.

Keywords: Selective wood-cutting, Cane, Groves, Woodlands, Kolkha, Pontus, Boxwood, Yew. Wood. Biodiversity.

Significant amount of references are given about Georgian forest by foreign scientists, writers and travellers, although in scientific literature these references are rare to encounter, it explains Georgia's rather rich and diverse flora which didn't require protection because of its abundance.

Historical sources show us that Georgia had advanced land farming/agriculture in III-II millennium. First sources reveal at that time most of attention was concentrated on tree cultivation and advancement of certain aspects within forestry. Albeit historical events (such as invasion of Mongols and their long running skirmishes, wars against Turks and Iranians) halted advancement of such culture. Most of Georgian society showed great interest in forest as a resource. Because of hundreds to thousands of raids that took place in Georgia, such forests were desolated, predatory and exploitative actions took its toll on soil and land erosion ensued in addition to

many unfavorable events . Archeological findings show us that in ancient times Georgians' culture regarding wood processing and usage was advanced. Georgian paleolithic Era showed us useage of wooden weapons, buildings, wheels, various utensils, which is proof that Georgians in ancient times used woody plants: oak, chestnuts, nuts ash-tree, elm and others.

Lives of Georgian people are related to woods which created such special dependance: for eg. "Service of woods". in all parts of Georgia praising of oak. In Pshavi and Khevsureti there was belief that oak tree was their guardian angel.

Ancient Greek historian Herodotus (484 B.C-425B.C) in his work "history" gives us information which confirms existence of rich woods and forests in Georgia. He was mentioning that people lived near coastal area and woods, their combat weaponry (helmets, shields, short spears) were made of wood.

The founder of medicine Hippocrates (460B.C-356B.C) in his treaties about "Air, Water and Land" describes in detailed manner Kolkha and prominently mentions wood lands of Georgia, he says "this country swampy, warm, watery and forested".

Strabo (64B.C- 24A.D) in his work "Geography" he notes that Kolkha is rich in fertile land which is perfect for ship building, huge amount of wood working and river swimming by wood, people of Kolkha having abundant amount of woods and forests were primary reason for building mostly wooden houses and wooden castles.

Flavius Arrianus (131 AD) in his work "Periplus of the Euxine Sea" mentions wooden towers.

Forest had defensive purpose for Georgians, at that time Georgians used to take care of forests in meticulous manner. There used to be special position/positions for people who were supposed to pay attention to woods and protect them, This was job for forest guardians and their head captain which was called "forest guardian elder".

These forest guardian elders annually gathered in King's throne room and gave annual report regarding the forests they were entrusted with. In Georgia to protect wine yards from strong wind blows they used to build line of trees which acted as defensive mechanism against winds, in such anti-wind areas wood cutting was strictly forbidden.

Vakhushti Bagrationi in his book "Description of Kingdom of Georgia" mentions meaningful forests (hereditary, ancestral, river headwaters, wells/fountains).

Interesting content is given about protecting forests as well as unlimited usage of them by XVII century Italian missionary Arcangelo Lamberti. In XVII century wood trading and wood cutting was spread in popularity, in coastal area of black sea precious plants (oak, walnut tree, box-tree, yew) were sold cheaply and on many occasions they were exchanged for salt which was brought in by Turk ships.

In XIX century lands and serfs of Georgia were owned by Georgian church which at that time was outside of country. Georgian reverend fathers from older times

gave Georgian churches lands and woods which were located in Greece and Syria-Palestine to Greek monk. In 70s of XIX century when time came for lands to be returned under kingdom's government, high position holders at church started to exploit lands even harder, they started mass deforestation.

In year 1871 at least 250 hectare oak forests were exploited by A.S. Ananov, he used Tbilisi-Poti railway system to take all the wood planks of various sizes and more. After peasant reforms and development of capitalistic relations, started merciless mass deforestations and destruction of agricultural land.

After reforms, forest plots were measured and accounted by officials or private interests. According to data of Dendrologist I. Medvedev in Georgia there were 360 types of xylem in plants from which more than 150 types had industrial purpose. Also according to his data most dense forests were located in Kutaisi, in Caucasus region there were 5 places with such density of forests: Tbilisi, Kutaisi, Baku, Erevan, Elizavetopol, Uncut treasury total 68% of forest density was in Kutaisi.

According to 1859 resolution, law of king vakhtang, clause 169 everybody could benefit from water, forest and fields, nobody was forbidden from using them until Russian Empire came and changed it, as per their saying government was owner of waters forests lands etc. In year 1886 when forests were given to lords they started mass deforestation.

In 1914, 24th of March council of ministers approved law which protected forests of Transcaucasia. In western Georgia protection of forests fell under committee of Kutaisi forest protection. In 1805-1810 king Solomon and lord of Samegrelo Dadiani promised Russian government to give wood required for building ships. At that time private businessmen used to cut trees from roots, private owner Zezeman used to cut woods in Tana Valley, he used to fully cut oak trees. Private owner Ananov in 1871 cut 2500 hectare of oak woods, he exploited it and by using railroad system he even sold or otherwise transferred to other private interests.

For last century 600,000 hectares were devastated. Academic Gigaure's data show that from XIX century till the 60s of XX century for industrial purposes woods were selected and cut with disregard for any rules. On 1 hectare usually 200-300, sometimes 400-500 m³ woods were cut, which was above the set norm. Also they cut high quality trees which gave xylem, afterwards low quality trees were left on land, such deforestation was allowed almost in all wood lands therefore it caused depopulation in groves, their structural disruption and productivity of forests were demoted. According to data of Gigaure depopulated areas of forest were 356,7 thousand hectares otherwise 17,4% of Georgian forests.

In year 2008 Georgian forest area was 20053-hectares, 2770 hectares of it were covered in woods. Georgia's wood supply on 1st Jan of 2008 consisted of 451,7 million m³ , of which 2,0% were young trees, 25,2% of middle aged tree, 16,4% of

almost ripe trees and 56,4% of already ripe trees. Nowadays in Georgian forests are widely spread, hardwood deciduous plants: oak, chestnut, beech etc.

Barbaric exploitation of Georgian forests has been going on since 1990, specifically in 1990 33,449 hectares were deforested, restoration happened on 27,771 hectares (86,0%). 57,016 hectares were deforested in 2005, 74 hectares were restored. Since 2006 no forests were restored, also indicator of unlawful deforestation has increased, if in 2001 illegal deforestation was 42,3 000^{m3}, by the year 2005 it was increased to 62,7 000^{m3}, in 2007 it was 97,7 000^{m3}.

Georgian forest resources, maintaining biodiversity and sustainable development, are protected by "Forest Codex"(1999). The law "On Environmental Protection"(1996), the law "On Protected Areas"(1996).

For maintaining forest resources and to sustainably develop them, following steps are necessary:

- Protection of forests with high conservation values and improvement of its indicator
- Rare, endangered, endemic and relic types must be protected by license
- Systematically must happen events that save forests from parasites, diseases, fires and also restorative actions must take place.
- Improved monitoring and accounting systems.

Forest is restorative resource, although providing that usage exceeds restoration process, our country and its future generations will face either unforested or low forested land such as: Italy, Greece, Egypt, Syria etc. countries once covered in forests but now almost deserted.